

УДК 364.642:316.361

<http://orcid.org/0000-0002-6488-9078>

*Анна Сергіївна Андросова,
студентка факультету
соціальної та психологічної освіти,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна
anita7nika@gmail.com*

*Наталія Леонідівна Шеленкова,
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна
shelenkova_nata@ukr.net*

СПЕЦИФІКА ПОДРУЖНІХ КОНФЛІКТІВ

У статті проаналізовано основні причини виникнення сімейних конфліктів та висвітлено особливості їх протікання. Визначено методики для виявлення причин виникнення та особливостей протікання конфліктів у окремому подружжі. Проведено емпіричне дослідження (з використанням методики діагностики подружніх конфліктів П. В. Левковича та О. Е. Зуськової) дванадцяти подружніх пар для визначення основних сфер, у яких відбувається конфліктна взаємодія, виявлення способів вирішення конфліктів у цих парах та ставлення до відносин кожного з партнерів.

Відтак, зроблено висновки, що основною причиною подружніх конфліктів є прагнення задовольнити власні потреби та створити умови для їх задоволення, ігноруючи бажання та погляди партнера. Також конфлікт має зазвичай комплекс причин, але їх основою є незадоволеність потреб.

Виявлено, що динаміка сімейних конфліктів характеризується класичними етапами, які є визначені для будь-якого конфлікту в цілому. Проте, важливою характеристикою в цій сфері є підвищена емоційність та швидкість протікання кожного з етапів конфлікту. Окрім цього, виявлено, що в сучасних сім'ях, в яких і чоловік і дружина задоволені шлюбом, незалежно від сімейного стажу, конфліктна взаємодія відбувається здебільшого в таких сферах: голова сім'ї, культура спілкування та згода.

Зазначається, що подібні дослідження лише поверхово описують дану тему. Цей факт здається дивним, адже сім'я є основним суспільним інститутом. Окрім того, вивчення стосунків між подружжям допомагає визначити сфери, на які варто звернути увагу при роботі психолога з подружніми парами.

Ключові слова: конфлікт, сім'я, сімейний конфлікт, соціально-психологічний конфлікт, подружжя.

*Anna Androsova,
Student of Social and Psychological
Education Department,
Pavlo Tychyna Uman State
Pedagogical University
Uman, Ukraine
anita7nika@gmail.com
Natalia Shelenkova,
Ph.D. in Psychology,
Associate Professor of Psychology Chair,
Pavlo Tychyna Uman State
Pedagogical University
Uman, Ukraine
shelenkova_nata@ukr.net*

SPECIFICITY OF MARITAL CONFLICTS

The main causes of marital conflicts have been analyzed in the article. The peculiarities of their occurrence are revealed. Methods for identifying the causes and peculiarities of conflicts in a single couple have been identified. An empirical study (using the methodology of marital conflicts diagnosis by P.V. Levkovych and O. E. Zuskova) of twelve married couples has been conducted to identify the main areas in which conflict occurs and identify ways to resolve conflicts in these couples and the relationship of each partner.

Therefore, it is concluded that the main cause of marital conflict is the desire to meet their own needs and create conditions for their satisfaction, ignoring the desires and views of the partner. Conflict is usually has a complex of causes, but their basis is the dissatisfaction of needs.

It has been revealed that the dynamics of family conflicts is characterized by classical stages, which are defined for any conflict as a whole. However, an important characteristic in this area is the increased emotionality and speed of each stage occurring. In addition, it has been found that in modern families where both husband and wife are happy with marriage, regardless of family experience, conflict is mainly a matter of family head position, communication culture, and consent.

It is mentioned that such studies only superficially describe this issue. It seems to be a strange fact, since the family is a major public institution. In addition, the study of relationships between spouses helps to identify areas that should be considered when working with a psychologist with married couples.

Key words: conflict, family, marital conflict, social and psychological conflict, married couple.

Вступ. Сім'я – це основний суспільний інститут, центральна одиниця створення держави, а, отже, і світу в цілому. Те, що відбувається в сім'ї ніколи не залишається тільки в її межах, воно завжди впливає на оточення та розповсюджуються ланцюговою реакцією.

Свій світогляд, правила, шаблони та настрої ми формуємо під впливом подій, які відбуваються в сім'ї і вражень, які ми в них переживаємо. Це все стає основою нашої особистості.

За даними Міністерства юстиції України, що були опубліковані в 2017 році, кількість розлучень в Україні сягає близько 60%, серед них 62% припадає на період від 3-х місяців до 1,5 року сімейного життя. А це, у свою чергу, призводить до того, що кожна п'ята дитина народжується поза шлюбом. Це все створює проблему виховання дітей у неповних сім'ях, внаслідок чого дитина не має змоги засвоїти повний обсяг шаблонів та не отримує повного виховання.

Також можна говорити про ситуації, коли пари не розпадаються, але перебувають під впливом постійних конфліктів, що призводить до постійного психологічного напруження. Безперечно,

це чинить негативну дію на особистість кожного члена сім'ї. Наприклад, стає причиною емоційного вигорання, психосоматичних розладів та розвитку аддикцій. Щоправда, найбільше в таких умовах страждають діти, які вимушені формувати свою особистість в цих несприятливих умовах.

Окрім цього, з кожним роком кількість розлучень більшає. Зокрема, в 2018 році Міні'юст зафіксував рекордну кількість розірваних шлюбів у порівнянні з попередніми роками. Зокрема, в 2018 році було зафіксовано 53 860 розірваних шлюбів, в той час як у 2017 році – 33 169 розлучень.

Зрозуміло, що причин розлучень досить багато, але більшість із них, якщо мають особистісний характер, пов'язані з конфліктами в парі, методами їх вирішення, а також ставленням кожного з подружжя до відносин та кожної з сфер взаємодії.

Також важливим є те, що хоча багато вчених займаються вивченням сім'ї, проте низка важливих питань так і залишається мало дослідженою. У більшості праць розглядаються питання особливостей функціонування сімей, адаптація та пристосування подружжя один до одного, кризи, що виникають на

різних етапах подружнього життя, психологічні проблеми сім'ї тощо. Найвідоміші праці у цих сферах належать таким вченим: В. А. Волковій, В. А. Семиченко, Б. Г. Херсонському, А. М. Обозовій, В. А. Сисенко, Р. П. Федоренко, Ю. Є. Альошиній, Т. В. Буленко, С. В. Дворяк, С. В. Ковальовому, Н. В. Самоукіній. При цьому темі сімейних конфліктів присвячено значно менше робіт. Найвідоміші з них належать А. М. Трапезніковій та В. Юстіцкісу.

Мета та завдання. Метою нашого дослідження є дослідити особливості виникнення та протікання подружніх конфліктів, з'ясувати їх основні причини виникнення, а основним завданням – аналіз специфіки подружніх конфліктів.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань використовувались: теоретико-методологічний аналіз, класифікація, систематизація наукових джерел та тестування за допомогою «Методики діагностики подружніх конфліктів» П. В. Левковича та О. Е. Зуськової, спрямованої на дослідження психологічних очікувань шлюбних партнерів як психологічного чинника виникнення конфліктів.

Результати. Для того, щоб глибоко проаналізувати проблему подружніх конфліктів, перш за все необхідно дати визначення основним термінам, що тісно пов'язані з даною темою та будуть фігурувати у роботі. Серед них такі: конфлікт, подружній конфлікт, сім'я, виховання, характер, темперамент.

Першим потрібно розглянути поняття конфлікту. Якщо говорити буквально, то конфлікт – це зіткнення, розбіжність, суперечка, спір. В науковій літературі визначень поняття конфлікту є декілька:

1) конфлікт – це зіткнення протилежних або несумісних інтересів, дій, поглядів і цілей окремих осіб, соціальних груп чи спільнот, політичних партій, організацій, держав, різних соціальних (політичних,

економічних) систем (соціополітична інтерпретація);

2) конфлікт – це найбільш гострий спосіб розв'язання суперечностей, які виникають у процесі соціальної взаємодії, що полягає у протидії між суб'єктами конфлікту та зазвичай супроводжується негативними емоціями (соціопсихологічна інтерпретація) (Герасіна, Требін, Воднік, 2012).

Ще одним із основних та найважливіших термінів нашого дослідження є термін «сім'я». Сім'я – це осередок суспільства. Цивілізоване суспільство не може обходитися без сім'ї. Спорідненим до поняття «сім'я» є поняття «шлюб». Іноді вони можуть замінювати один одного, проте між ними існують деякі відмінності. Також потрібно зазначити те, що шлюб і сім'я виникли в різні історичні періоди.

Поняття «шлюб» історично змінюється. Це є соціальна форма відносин між чоловіком і жінкою, за допомогою якої суспільство впорядковує і санкціонує їх статеве життя і встановлює їх подружні і батьківські права та обов'язки. А сім'я – це більш складна система відносин, вона об'єднує не тільки подружжя, але і їхніх дітей, а також інших родичів.

Сім'я – це соціальне об'єднання, члени якого пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і взаємодопомогою. Ця система відносин між чоловіком та дружиною, батьками та дітьми, заснована на шлюбі чи кровній спорідненості. В основі сім'ї лежать шлюбні стосунки, в яких відображається як біологічна, так і соціальна природа людини, як матеріальна, так і духовна сфера соціального життя (Кудрявцев, 1997).

Особливості сімейних конфліктів найбільш вдало описав С. М. Ємельянов. Він вказує на те, що сімейні конфлікти – це протиборство між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно направлених мотивів і поглядів. Сімейні

конфлікти мають свої особливості, врахування яких необхідне при попередженні і подоланні таких конфліктів:

1. Сімейні конфлікти відрізняються особливим предметом, специфіка якого обумовлена унікальністю сімейних відносин.
2. Сімейні конфлікти мають різну природу виникнення.
3. Особливості сімейних конфліктів виявляються в їх динаміці, а також у формах протікання.
4. Ще одна особливість сімейних конфліктів – важкі соціальні наслідки. Дуже часто ми можемо спостерігати як вони призводять до різних захворювань членів сім'ї, розлучень, виникнення психологічних травм у дітей (Смельянов, 2018).

Для нашого дослідження буде доречним вказати, що існує класифікація сімей за сімейним стажем. Найбільше в цьому нас цікавить сама періодизація. Це пов'язано з тим, що за дослідженнями багатьох вчених спостерігається, що кількість розлучень коливається в залежності від сімейного стажу.

Доречно зазначити, що класифікації дещо відрізняються. Це спровоковано тим, що різні автори орієнтуються на різні події в житті подружжя, що, на їх думку сигналізують про переходження на наступний період розвитку пари.

Наприклад А. Черніков пропонує таку періодизацію:

- 1) період залицяння;
- 2) фаза проживання подружжя без дітей, від початку спільного проживання до народження першої дитини;
- 3) експансія – від народження першої дитини до останньої;
- 4) фаза стабілізації – стадія зрілого шлюбу; це період виховання дітей, який триває до того моменту, коли перша дитина залишає будинок;
- 5) фаза, протягом якої всі діти поступово покидають будинок;

б) фаза, коли один з подружжя залишається один після смерті іншого (Чернишов, 2001).

Найбільшого поширення набула класифікація Б. Картера і М. Макголддріка. Вона будується на основі завдань, які потрібно вирішувати для досягнення певних цілей, склад сім'ї, перехід з однієї стадії життєвого циклу на іншу. За цією періодизацією виділяють такі стадії:

Стадія 1. Дошлюбний період («час монади»).

Стадія 2. Укладення шлюбу («час діади»).

Стадія 3. Сім'я з маленькими дітьми (до підліткового віку).

Стадія 4. Сім'я з дітьми підліткового віку.

Стадія 5. Стадія відділення дітей, які набувають статусу дорослості (сім'я з дорослими дітьми).

Стадія 6. Сім'я після відділення дітей (стадія похилого віку і старості) (Carter, McGoldrick, 1988).

В основі періодизацій лежать зміна місця дітей в сімейній структурі та реалізація подружжям функцій виховання. Проте останнім часом такий підхід все частіше починає піддаватися критиці.

Щодо динаміки сімейних конфліктів, то вона характеризується класичними етапами (виникнення конфліктної ситуації, усвідомлення конфліктної ситуації, відкрите протиборство, розвиток відкритого протиборства, вирішення конфлікту й емоційне переживання конфлікту). Проте важливою характеристикою тут є підвищена емоційність та швидкість протікання кожного з етапів конфлікту.

Першою виникає латентна фаза, у якій відбувається перехід від звичайного спілкування до конфліктного. Цю передконфліктну ситуацію можна умовно поділити на три фази розвитку (Обозов, 1990):

1) виникнення суперечностей з приводу певного об'єкту; зростання недовір'я і напруженості; висування односпрямованих або взаємних претензій; зменшення контактів і накопичення образ;

2) прагнення довести правомірність своїх домагань і звинувачення супротивника в небажанні вирішувати спірні питання «справедливими методами»; замикання на своїх власних стереотипах; поява упередженості і неприязні в емоційній сфері;

3) руйнування нормальної взаємодії; перехід від взаємних звинувачень до погроз; зростання агресивності; установка на боротьбу з опонентом.

Латентна фаза може існувати дуже довго. Тут відбувається своєрідне накупання та накопичування образ. А для подальшого розгортання конфлікту потрібен певний поштовх – інцидент. Після цього прагнення опонентів можуть бути різними. Вони можуть бажати вирішити конфлікт дійшовши до компромісу, або бажати відсторонитись від конфлікту, або ж починається відкрите протистояння.

До відкритих фаз конфлікту належать (Карамушка, 2002):

1. Демонстративна: перехідна стадія, на якій ще можна припинити відкриту боротьбу та вирішити конфлікт іншим способом.

2. Агресивна: тут виникає бажання зробити гірше іншому.

3. Банальна: виникає бажання «знищити ворога», при цьому забуваються істинні причини конфлікту.

Найвищою точкою конфлікту є кульмінація, яка відбувається у банальній фазі. Після цього ескалація конфлікту припиняється і починається його спад, наслідком якого є завершення конфлікту. Важливим тут є вказати, що реверсія конфлікту, тобто відновлення до нормального спілкування, відбувається у зворотному напрямку. Тобто опоненти мають знову пройти стадії конфлікту, від

найвищого (де почалась реверсія) до початкового. Наприклад: якщо опоненти розпочали відновлення до нормального спілкування на агресивній стадії, то перед виходом з конфлікту вони мають пройти спочатку демонстративну, а потім латентну фази. Причиною такої реверсії є поступове усунення негативних емоцій та «образу ворога», що приведе до конструктивного вирішення конфлікту та усунення негативних «осадків».

Що стосовно причин сімейних конфліктів, то С. В. Ковальов, аналізуючи специфіку виникнення конфліктів у сім'ї, стверджує, що істинні причини конфлікту можуть бути надійно приховані та захищені в підсвідомості і проявлятися на поверхні лише у вигляді прийнятних для Я-концепції мотивів (Ковалев, 1988).

Проте вченим вдалось виділити основні причини сімейних конфліктів, серед них:

- обмеження свободи активності, дій, самовираження членів сім'ї;
- ненормативна поведінка одного або декількох членів сім'ї;
- наявність протилежних інтересів, прагнень, обмеженість можливостей для задоволення потреби одного з членів сім'ї (з його точки зору);
- авторитарний, жорсткий тип взаємостосунків, що склалися в сім'ї;
- наявність важко вирішуваних матеріальних проблем;
- авторитарне втручання родичів у подружні відносини;
- сексуальна дисгармонія партнерів у шлюбі і ін. (Буткевич, 2005).

Загалом, причини можуть бути найрізноманітніші, тому ми зосередимо увагу на дослідженні основних класів причин подружніх конфліктів.

Тут доречним є вказати загальноприйнятну класифікацію сімейних конфліктів за їх джерелом, що була розроблена С. М. Ємельяновим:

1. Цінісні конфлікти, що пов'язані з наявністю протилежних інтересів та цінностей.
2. Позиційні конфлікти, що спровоковані боротьбою подружжя за лідерство у сім'ї або ж їх причиною є применшення «Я» одного із подружжя.
3. Сексуальні конфлікти, що пов'язані з психосексуальною несумісністю подружжя.
4. Емоційні конфлікти, причиною яких є незадоволеність потреб у позитивних переживаннях. Зазвичай такі конфлікти швидко розвиваються, коли незадоволеність відчуває жінка, а чоловіки, у більшості випадках, довго тримають даний конфлікт у латентній фазі.
5. Конфлікти, що мають господарсько-економічний зміст. Їх причиною є відмінність поглядів подружжя щодо ведення домашнього господарства та сімейного бюджету (Ємельянов, 2018).

Для проведення емпіричного дослідження був обраний тест «Методика діагностики подружніх конфліктів» П. В. Левковича та О. Е. Зуськової. Вона найбільше задовольняє поставлену мету. Суттєвим її мінусом є об'ємність, в наслідок якої дослідження потребувало великих часових затрат.

Загалом було досліджено 12 сімей, але для порівняння результатів у нашому дослідженні їх було об'єднано в три групи, що різняться за сімейним стажем та наявністю дітей, їх віком:

- 1) молоді подружжя без дітей, зі стажем спільного проживання до 5 років;
- 2) подружжя з дитиною до підліткового віку та стажем спільного проживання від 5 до 10 років;
- 3) подружжя з дитиною підліткового віку і старше, що мають стаж спільного проживання від 10 років і більше.

Всі пари різняться не тільки за сімейним стажем, а і за наявністю дітей, віком дітей, а також за місцем проживання: пари, що проживають у

великому місті, пари, що проживають у маленькому місті та пари з сільської місцевості.

Також, дана методика дозволяє не тільки виявити, в яких сферах подружньої взаємодії найчастіше спостерігається конфліктна конфронтація, а й визначити, яким методом вирішення конфліктів віддає перевагу кожен з подружжя та чи задоволені вони своїм шлюбом.

Після проведення методики виявлено, що в молодих подружжях без дітей зі стажем спільного проживання до 5 років, в загальному, і чоловік і дружина задоволені поточною ситуацією у всіх сферах. Також виявлено, що чоловік виявляє байдужість стосовно питань «хто повинен бути головним у сім'ї» та «хто повинен найбільше забезпечувати сімейний бюджет». При цьому і чоловік і дружина як спосіб вирішення конфліктів вибирають пояснення та компроміс.

Також виявлено, що подружжя здебільшого задоволені своїм шлюбом, хоча жінки, в більшості, вважають, що чоловік не задоволений.

У подружжях з дитиною до підліткового віку та стажем спільного проживання від 5 до 10 років виявлено, що пари здебільшого не вдоволені тим, як вирішується питання «хто у сім'ї головніший та має брати на себе відповідальність при вирішенні проблем». Також і чоловік і дружина в усіх цих парах вважають, що партнер розмовляє з ним не чемно, грубо або агресивно, тому саме ця сфера стає причиною більшості конфліктів.

Крім того, виявлено, що кожен з подружжя в цій групі вважає, що партнер не погоджується з ним у жодній із сфер, має кардинально відмінну думку у кожній ситуації. Тому кожен налаштований на конфлікт у будь-якій взаємодії. Також жінки вважають, що вони з чоловіком мало спілкуються між собою. Це є причинами конфліктів, які розпочинають жінки. Але і чоловік і

дружина як спосіб вирішення конфліктів вибирають пояснення та компроміс.

При цьому виявлено, що ці подружні пари задоволені своїм шлюбом, проте, в більшості, чоловік вважає, що жінка не задоволена.

Стосовно групи «подружжя з дитиною підліткового віку і старше, що мають стаж спільного проживання від 10 років і більше», то після проведення методики виявлено, що ці подружні пари мають конфліктну конфронтацію у блоці «культура спілкування». Тобто кожен із них вважає, що партнер розмовляє з ним не чемно, грубо або агресивно, тому саме ця сфера стає причиною більшості конфліктів.

Також виявлено, що чоловіку не подобається як у їх парі було вирішено питання «хто у сім'ї головніший та хто має брати на себе відповідальність при вирішенні проблем». Жінка ж бажає знати більше про загальний стан речей, стан чоловіка, його настрої та справи. Це є причиною конфліктів, що розпочинає жінка.

Також виявлено, що і чоловік і дружина, в цих парах, як спосіб вирішення конфліктів вибирають пояснення та компроміс. При цьому ці подружні пари задоволені своїм шлюбом.

Аналізуючи результати, ми можемо спостерігати наявність певних спільностей. Вони полягають у тому, що в сучасних сім'ях в яких і чоловік і дружина задоволені шлюбом, незалежно від сімейного стажу, конфліктна взаємодія відбувається здебільшого в таких сферах: голова сім'ї, культура спілкування та згода.

Обговорення. Найбільш прийнятою теорією стосовно причин сімейних конфліктів є теорія М. І. Пірена. Першою причиною він вказав те, що один із партнерів надто багато чекає від іншого партнера, роблячи його відповідальним за особисте щастя. Іншою причиною подружніх конфліктів, на його думку є

неправильне ставлення до сексуальних потреб у подружньому житті. Окрім вказаних М. І. Пірен виділяє ще такі причини, як заздрість успіхам партнера в сімейному житті, несерйозне ставлення до турбот і проблем партнера та зауваження щодо зовнішньої непривабливості чи внутрішньо-особистої порожнечі.

У нашому дослідженні було виявлено, у яких сферах подружнього життя сучасних сімей найчастіше виникають конфлікти. Аналогічних досліджень описано не було, тому важливо провести глибоке дослідження саме в цьому напрямку.

Виявлені проблемні сфери подружньої взаємодії дають розуміння того, в якому напрямку працювати психологу в окремих сім'ях. Окрім цього виявлені спільні сфери, у яких виникає конфліктна взаємодія, вказують на загальні соціальні проблеми, що потребують детального розгляду та вирішення.

Висновки. Динаміка сімейних конфліктів характеризується класичними етапами (виникнення конфліктної ситуації, усвідомлення конфліктної ситуації, відкрите протиборство, розвиток відкритого протиборства, вирішення конфлікту й емоційне переживання конфлікту). Проте важливою характеристикою тут є підвищена емоційність та швидкість протікання кожного з етапів конфлікту.

Також за результатами дослідження виявлено, що в сучасних сім'ях в яких і чоловік і дружина задоволені шлюбом, незалежно від сімейного стажу, конфліктна взаємодія відбувається здебільшого в таких сферах: голова сім'ї, культура спілкування та згода. При цьому всі подружні пари задоволені своїм шлюбом.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що подружній конфлікт має свої особливості, що пов'язані з унікальністю сімейних

відносин. Також можна стверджувати, що динаміка його більш швидка, наслідки більш виражені, а опоненти переживають конфлікт більш гостро, тому його наслідки можуть бути інколи катастрофічними.

Якщо ж говорити про причини подружніх конфліктів, то можна стверджувати, що основною причиною є прагнення задовольнити власні потреби та створити умови для їх задоволення, ігноруючи бажання та погляди партнера. Також конфлікт має зазвичай комплекс причин, але їх основою є незадоволеність потреб.

Перспективним вважаємо більш глибоке дослідження причин виникнення подружніх конфліктів та особливостей таких конфліктів у представників різних меншин та етнічних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 456 с.
2. Ємельянов С. М. Конфліктологія : учебник и практикум для академического бакалавриата. Москва : Издательство Юрайт, 2018. 322 с.
3. Ковалев С. В. Психология современной семьи. Москва : Просвещение, 1988. 185 с.
4. Конфліктологія : навчальний посібник. Л. М. Герасіна, М. П. Требін, В. Д. Воднік та ін. Харків : Право, 2012. 128 с.
5. Кудрявцев В. Н. Юридическая конфликтология. Вестн. Рос. акад. наук, 1997. Т. 67. № 2. с. 125–156.
6. Обозов Н. Н. Психология міжособистісних відношень. Київ : Либідь, 1990. 192 с.
7. Основи психолого-управлінського консультування / за ред.
- Л. М. Карамушки. Київ : МАУП, 2002. 136 с.
8. Черников А. В. Системная семейная терапия : интегративная модель диагностики. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва : Класс, 2001. 208 с.
9. *Етапи життєвого циклу сім'ї*. URL: <http://www.yapokupayu.ru/blogs/post/kanadskiy-metod-1-2-3-kak-voospityvayut-samyh-tolerantnyh-detey-v-mire> (дата звернення 18.05.2019).

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Дуткевич, Т. В. (2005). *Конфліктологія з основами психології управління: навчальний посібник*. Київ: Центр навчальної літератури.
2. Ємельянов, С. М. (2018). *Конфліктологія: учебник и практикум для академического бакалавриата*. Москва: Издательство Юрайт.
3. Ковалев, С. В. (1988). *Психология современной семьи*. Москва: Просвещение.
4. Герасін, Л. М. & Требін, М. П. ... & Воднік, В. Д. (2012). *Конфліктологія: навчальний посібник*. Харків: Право.
5. Кудрявцев, В. Н. (1997). *Юридическая конфликтология*. Вестн. Рос. акад. наук, Т. 67, 2. 125–156.
6. Обозов, Н. Н. (1990). *Психология міжособистісних відношень*. Київ: Либідь.
7. Карамушка, Л. М. (Ред.) (2002). *Основи психолого-управлінського консультування*. Київ: МАУП.
8. Черников, А. В. (2001). *Системная семейная терапия: Интегративная модель диагностики*. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва: Класс.
9. *Етапи життєвого циклу сім'ї*. Взято з <http://www.yapokupayu.ru/blogs/post/kanadskiy-metod-1-2-3-kak-voospityvayut-samyh-tolerantnyh-detey-v-mire>